

Din-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasi Otoriteye İtaat

Obedience to Political Authority in the Context of Religion-Power Relationship

Ahmet Selim OKUYAN¹

Öz

Bu çalışmada siyasi otoriteye itaat konusu din-iktidar ilişkisi bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikli olarak iktidar ve otorite kavramları Platon, Niccolò Machiavelli, Max Weber ve Michel Foucault'un tanımlamaları üzerinden analiz edilmiştir. Ardından Hannah Arendt'in Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın savunmasını yaptığı yargılanış süreci özetlenerek otoriteye itaat kapsamında tespitlerine yer verilmiştir. Yine bu kapsamda Stanley Milgram'ın kendi adını taşıyan 1961 yılındaki Milgram Deneyi ile Philip Zimbardo'nun 1971'deki Stanford Hapishane Deneyi üzerinden otoriteye itaat konusu deneysel zeminde de ele alınmıştır. Bu deneyler sonucunda insanların otoriteye itaat etme yönündeki yönelimleri sayısal metriklerle ortaya konmuş, insanların güç kullanımına yönelik yüksek eğilimlerinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak kutsal metinlerde siyasi otoriteye itaat konusu Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an üzerinden incelenmiştir. Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit kısmında yer alan pasajlarda siyasi otoriteye sorgusuz ve kesin bir itaatin emredildiği tespit edilmiştir. Kur'an'ın ise siyasi otorite olarak tanımladığı ulu'l-emr'e itaat konusunu Kur'an'a uygun hareket etme şartına bağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Siyaset, iktidar, otorite, din, itaat, din-siyaset ilişkisi.

¹ Dr., Siyaset Bilimci, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9873-9157>, okuyanahmetzelim@gmail.com

Bu makaleye atf için / To cite this article: Okuyan, A. S. (2025). Din-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasi Otoriteye İtaat. Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 61-77, Doi: 10.5281/zenodo.14789664

Geliş Tarihi (Received): 11.12.2024 / Revizyon (Revision): 27.12.2024 / Kabul Tarihi (Accepted): 10.01.2025

Abstract

In this study, obedience to political authority is analyzed in the context of religion-power relationship. In this context, firstly, the concepts of power and authority are analyzed through the definitions of Plato, Niccolò Machiavelli, Max Weber and Michel Foucault. Then, the trial process of Nazi war criminal Adolf Eichmann was summarized and Hannah Arendt's findings within the scope of obedience to authority were included. Also, Stanley Milgram's Milgram experiment in 1961 and Philip Zimbardo's Stanford Prison Experiment in 1971 were analyzed on an experimental basis. As a result of these experiments, people's tendencies towards obedience to authority were revealed with numerical metrics and it was concluded that people have a high tendency towards the use of force. Finally, the issue of obedience to political authority in sacred texts is analyzed through the Bible and the Qur'an. It was found that the passages in the New Testament section of the Bible command unquestioning and absolute obedience to political authority. It has been concluded that the Qur'an, on the other hand, conditions obedience to political authority, on the condition of acting in accordance with the Qur'an.

Keywords: Politics, power, authority, religion, obedience, religion-power relationship.

1. Giriş

Bir iradenin diğerine göre daha baskın olması ve bu iradenin bireyler veya gruplar üzerine dayatılması olarak tanımlanabilecek *iktidar* kavramı siyasi, felsefi ve toplumsal tartışmalardaki en merkezi kavramlardan biri olmuştur. “Foucault’ya göre iktidar, belli kişilerin mülkiyeti değildir. İktidar öyle bir ilişkiler şebekesi veya yumağıdır ki, burada kişiler hem iktidarın ürünü hem de uygulayıcılarıdır” (Bayram, 2003: 41-42). Max Weber’in “irade yürütebilme becerisi” olarak tanımladığı iktidar da tüm insan ilişkilerinde yer alan bir olgudur (Bayram ve Çınar, 2007: 12). Bazen çıplak güç bazen ise otorite olarak görünen iktidar, amaç itibarıyla bireysel, toplumsal, siyasi veya iktisadi noktalar barındırabilir.

İktidarın kaynaklarını “fiziksel”, “ekonomik” ve “sembolik” olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Kuvvet kullanma, yıldırma, korkutma gibi somut etki barındıran kaynaklar iktidarın fiziksel kaynakları arasında değerlendirilebilirken, işçi-işveren ilişkisi, ambargo veya ödüllendirme gibi kaynaklar iktidarın ekonomik kaynakları arasında sayılabilir. İktidarın sembolik kaynaklarına en önemli örnek olarak kanaat önderleri verilebilirken genel itibarıyla din de bu kategori altında değerlendirilebilir.

Din ve siyaset ilişkisinin kazandığı içeriğe göre, din, siyasal yaşamın bazen nesnesini bazen de öznesini oluşturmaktadır (Turan ve Temizel, 2015: 89). Tarih boyunca dini meşruiyet aracı olarak kullanmayan bir iktidar yok gibidir. Kendisini din dışı ilan eden iktidarlar bile, dinin toplumsal birliğe hizmet eden ritüellerini kullanmaktan geri durmamışlardır (Turan, vd., 2015: 90). Siyaset adamı dini iki şekilde kullanabilir: 1) İktidarı elde edebilmek için, 2) İktidardayken kitleleri daha kolay yönetebilmek için. İki durumda da din, siyaset adamının elinde bir araçtır (Ceylan, 2007: 10).

İktidara meşruiyet kazandırma dinin en önemli siyasal işlevi olarak nitelendirilebilir. Turan'a göre "Hemen hemen bütün siyasal iktidarların dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığını söylemek mümkündür" (Turan, 2014: 68). Bu nedenle tarih boyunca iktidarlar, vazgeçilmez hazineleri olan dini siyasal bir müdahaleye tabi tutmuş, onu politik saiklerle yeniden yorumlamış ve onun aracılığıyla toplumu yeniden biçimlendirmek istemişlerdir (Bora, 2006: 234). "Platon, ideal devletin ayakta kalmasının, huzuru devletin varlığında aramaktan geçeceğini, mutluluğun ise ortak bir tanrıya inanmakla gerçekleşeceğini savunur. Ayrıca, dinin kullanılmasına gerekçe olarak da toplumun kurulu düzene (siyasal iktidara) itaatinin devamının sağlanmasını ve insanların eşitsizlik ve haksızlıklar karşısında kadercı bir tavır sergilemeleri gerektiğini gösterir. Platon'a göre siyasi iktidarın meşruluğu ve toplumun rıza ve itaatini sürekliliği için din önemli bir unsurdur" (Platon, 2005: 75).

"İktidar" kelimesi Arapça kökeni itibarıyla "kader" ve "ölçü" ile ilişkili bir anlam verdiği için aslında "ölçü koymak" anlamını verir. Platon'un burada bahsettiği "kadercı bir tavır sergileme" ifadesindeki kastı iktidar kelimesinin kök anlamıyla da örtüşmektedir.

Machiavelli ise dinin hükümdarlıklar üzerindeki rolünü incelerken, yönetilenlerin yasalara uyması, toplumun birliğinin sağlanması ve bunun sürekliliği için dinin kullanılması gerektiğini ileri sürer (Machiavelli, 2008: 55). Hitler'in "İnsanların çoğunun muhakeme yeteneğinin olmaması, muktedirler için ne büyük bir nimettir" sözü de buna en uygun örnekler arasında sayılabilir. *Sıradan Faşizm* belgeselinde yine Hitler'e ait olan şu sözü de dinin siyasi otorite tarafından kullanılmasının önemli örneklerindedir: "Yığınlar halsiz ve tembeldir, okumaz ve düşünmezler. Bir düşman ve bir de Tanrı tanınmalıdır. İşte Tanrı orada (ekranda Hitler gösterilir). O zaman onları yönlendirebilirsin. Çünkü tek başına hiçtirler. Birlikte bir yığın olurlar" (Romm, 1965). "Weber'e göre din, toplumda ortak bir kader ve ülkü yaratılmasında önemli bir unsurdur. Toplum, sahip olduğu bu ortak kader inancını, zorluklar karşısında maddi ve manevi teselli kaynağı olarak kullanır. Bu yolla kendisine yeniden doğuş

ve kurtuluş mitleri yaratır. Ek olarak din, bir toplumsal ve siyasi bütünleştirici araç olarak kullanılabilir. Buna göre din, siyasal iktidarın belirlediği ekonomik ve toplumsal yapıyı güçlendirecek önemli bir etken olmasının yanında, siyasal iktidara mutlak itaati emreden bir meşruiyet aracıdır” (Weber, 1997: 29).

2. Otorite Kavramı

Modern devleti egemenliğin tek ve asli sahibi olarak niteleyebilmek için, siyasal iktidarın *auctoritas* ile *potestas*'ı salt kendi bünyesinde toplaması gerekir. *Potestas* sadece şiddet kullanmayı kapsayan bir yaptırım gücünü ifade ederken, *auctoritas* iktidarın ta kendisini ifade etmektedir (Saygılı, 2014: 194). Otoritenin yönetme hakkı olarak tanımlanabilecek “meşruiyet” ise çıplak güç olarak görünen iktidarı otoriteye dönüştürme noktasındaki en önemli gereklilik olup, bu noktada iktidar ve otorite kavramları arasındaki en temel farkı oluşturur.

Max Weber iktidarı, “meşru” ve “meşru olmayan” iktidar olarak ikiye ayırarak, rızaya dayalı olan kısmına “meşru iktidar” anlamında “otorite” adını vermektedir. Ona göre otorite ile iktidar arasındaki en temel fark, insanların otoritenin yönetme hakkını (meşruiyetini) onaylamaları ve verdiği emirlere isteyerek itaat etmeleridir (Özdemir, 2014: 74). Weber “karizmatik otorite”, “geleneksel otorite” ve “yasal-ussal otorite” olmak üzere otoriteyi üç tip olarak ele almıştır. “Karizmatik otorite”de iktidarın kaynağı olağanüstü kişilik özelliklerine sahip olduğuna inanılan veya kahramanlıklarıyla ön plana çıkmış karizmatik bir liderdir. Adolf Hitler, Vladimir Lenin, Mustafa Kemal Atatürk karizmatik otoritenin önemli örnekleri arasında sayılabilir.

İkinci tip olan “geleneksel otorite”de ise iktidarın kaynağı yerleşik inançlar, değerler ve geleneklerdir. Statik bir toplumsal düzene sahip ve geleneklerine sıkı bağlı olan toplumlarda görülen bu otorite tipinde liderlerin aldığı kararlar, geleneksel olarak görülmesine yönelik inançları gereğince kutsal sayılmaktadır. Birleşik Krallık, İspanya, İsveç gibi verasete dayalı krallıkla yönetilen ülkeler bu otorite tipinin en bilinen örnekleri olarak nitelendirilebilir.

Weber’in üçüncü otorite tipi olarak belirlediği “yasal-ussal otorite”de ise iktidarın kaynağı akıl ve kanunlardır. Bu otorite tipine olan bağlılığın sebebi aslında toplumun kanunların üstünlüğüne olan saygısı olup, bu açıdan ilk iki otorite tipinden ayrıştığı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bürokratik otorite olarak da isimlendirilen bu tip otoritede kişiler belirli ilkelere göre göreve gelir ve belirlenmiş sınırlar kapsamında yetkilerini kullanırlar.

Seçilmiş hükümetler, mahkemeler, kolluk kuvvet teşkilatları gibi bürokratik kuruluşlar yasal-ussal otorite tipine örnek olarak verilebilir.

3. Otoriteye İtaat

Søren Kierkegaard'a göre iman, ahlaksal alan ile dinsel alan arasına çizgi çeken bir unsurdur. Nasıl ki ahlaksal alanda kişi toplumun ve başkalarının yararını öne almak zorundaysa, dini alanda da mutlak otorite olan Tanrı'ya itaat her şeyin önüne konulmalıdır. Yeni Ahit'te İshak, Kur'an'da ise İsmail peygamber üzerinden ele alınan Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme kıssasında Rabbine verdiği sözü tutması ve tam teslimiyetle itaat etmesi anlatılır. Ahlaksal bakış açısından bakıldığında bu eylem çocuğunu korumakla yükümlü olan babanın, bu yükümlülükle oğlunu öldürmeye kalkması, yani cinayet işlemesidir. Fakat Kierkegaard'a göre bu varoluşçu fideizm (imancılık), yani insan onurunun en temel unsurunun yerine getirilmesidir. Kierkegaard bu teslimiyet ve itaatin altını çizerek dinde öznel vicdan ve bilincin değil, İbrahimi bir teslimiyetin yeri olduğunu ifade eder: "İbrahim'in yaptığı'nın etik ifadesi; onun İshak'ı öldürmek için istekli olduğudur. Dinsel ifadesi ise İshak'ı feda (kurban) etmeye istekli olduğudur" (Kierkegaard, 2013: 77).

Yahudi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı bir siyaset bilimci ve felsefeci olan Hannah Arendt, 1961 yılında *New Yorker* dergisi adına Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın "sadece, yasalara uygun olarak görevimi yerine getirdim" cümlesi merkezinde savunmasını yaptığı yargılanış sürecini izleme amacıyla Kudüs'e gelmiştir. 1963 yılında *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te* ismiyle kitaplaştırdığı yazı dizileri sonucu bu davayı "yüzyılın davası" olarak nitelendirmiştir. Kitabında Eichmann'ın genel anlamıyla "sadece ne yaptığımı hiç fark etmemiş biri" (Arendt, 2016: 292) olduğunu vurgulamasının yanı sıra onun "kendi eğilimlerinin her zaman aksine hareket eden ve her zaman görevini yapan biri" (Arendt, 2016: 144) olduğunu da ortaya koymuştur.

Arendt'e göre "Kimse hatamı düzeltmedi, bana bu konuda bir şey anlatılmadı; sonuç olarak, kendi başıma anlayana kadar, neler olup bittiği konusunda en ufak bir fikrim bile yoktu" diyen Eichmann'ın gerçeği söyleyip söylemediği "bu iş için gönüllü mü olmuştun yoksa buraya doğru sürüklenmiş miydi?" sorusunun cevaplanmasına neden olacağından duruşmanın seyri açısından da çok önemliydi (Arendt, 2016: 46-47).

"Eichmann'a göre, 'idealist' olmak sadece bir 'fikre' inanmak veya çalıp çırpmamak ya da rüşvet almamak demek değildi. 'İdealist' dediğin fikri (idea) için yaşardı –

dolayısıyla bir iş adamı idealist olamazdı- ve fikri için her şeyi, dahası herkesi feda etmeye hazır olurdu. Polis soruşturması sırasında, böyle bir şey yapması gerekseydi kendi babasını bile ölüme göndermekten çekinmeyeceğini söylerken, sadece emir kulu olduğunu ve emirlere itaat etmeye hazır olduğunu vurgulamaya çalışmıyordu; kendisinin her zaman tam bir 'idealist' olduğunu da göstermeye çalışıyordu” (Arendt, 2016: 52).

Sorgusu esnasında Immanuel Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserini okuduğunu söyleyen Eichmann, “Nihai Çözümü uygulamakla görevlendirildiği andan itibaren Kant'ın ilkelerine uygun yaşamayı bıraktığını, bunu bildiğini ve artık “kendi fiillerinin efendisi” olmadığını ve “hiçbir şeyi değiştiremeyeceğini” düşünerek teselli bulmaya çalıştığını” itiraf etmiştir (Arendt, 2016: 143).

Eichmann'ın vicdanını rahatlatmak için girdiği bu teselli arayışını Alman generalleriyle uzaktan da olsa bağdaştıran Arendt, bu konuda General Alfred Jodl'u örnek verir. General Jodl kendisine yöneltilen “Siz onurlu generaller nasıl oldu da sorgusuz sualsiz bir sadakatle bir katile hizmet etmeye devam edebildiniz?” sorusuna ‘Başkomutanını yargılamak askerin işi değildir. Bırakın da bu işi tarih veya yukarıdaki Tanrı yapsın’ cevabını vermişti” (Arendt, 2016: 156).

Arendt'e göre her zaman bir erdem olarak methedilen “itaat”, asla yahudilerden nefret etmeyen ve bir insanın öldürülmesini istemeyen Eichmann'ın suçunun asıl nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Arendt, 2016: 253). Avukatı Dr. Robert Servatius'un ifadesiyle devlet fiillerinde bulunan bir “günah keçisi” olan Eichmann, başkalarının yaptıklarının cezasını çekmek zorunda olduğu için büyük bir üzüntü duymuştu. (Arendt, 2016: 252-53) Eichmann “beni öyle göstermeye çalışsalar da ben canavar değilim” ve “bir safsataya kurban gittim” şeklinde ifadelerde bulunsa da dava sonucunda aslında 6 milyon yahudinin ölümünden sorumlu tutulan yegâne kişi olmuştur.

Bir taraftan kitabında körü körüne otoriteye itaati eleştiren Arendt, bunu yaparken Eichmann'ın işlediği suçları da meşrulaştırmamaktadır. Yargılamanın temellendirildiği argümanların adil ve kapsayıcı olmadığını belirten Arendt'e göre, Eichmann'ı yargılayan hâkimler eğer aşağıdaki gibi hitap etmeye cesaret etselerdi, Kudüs'teki davanın ne kadar adil olduğunu herkes görürdü:

“Diyelim ki katliamın örgütlenmesine rıza gösteren bir araç haline gelmenizin nedeni talihsizlikten başka bir şey değildi; bu durum yine de bir katliam politikasını

uygulamaya geçirdiğini ve dolayısıyla aktif olarak desteklediğiniz gerçeğini değiştirmez. Zira siyaset çocuk bakıcılığına benzemez, siyasette itaat ve destek aynı şeydir. Ve nasıl siz dünyayı Yahudi halkıyla ve daha nice ulustan insanla paylaşmak istemediğiniz için –sanki sizin ve üstlerinizin bu dünyada kimin yaşayacağına, kimin yaşamayacağına karar verme hakkınız varmış gibi- bir politikayı destekleyip uyguladıysanız, biz de hiç kimsenin, yani insan ırkının hiçbir üyesinin bu dünyayı sizinle paylaşmak isteyebileceğini düşünmüyoruz. İşte bu nedenle, sadece bu nedenle, idam edilmeniz gerekir “(Arendt, 2016: 284).

Eichmann’ın aptal biri olmadığını da belirten Hannah Arendt’e göre, Eichmann’ın “dönemin baş suçlularından biri haline gelmesine olanak sağlayan (şey) -aptallıkla kesinlikle olmayan bir şeyden- ‘fikirsizlik’ten başka bir şey değildi... Gerçeklikten bu kadar uzak ve bu kadar fikirsiz olmak, belki de insanın bünyesinde bulunan bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma yol açabilir” (Arendt, 2016: 292). Arendt, bu cümlesiyle aslında kitapta işlediği Kudüs’teki yargılama konusundan çıkarılabilecek en önemli sorunu da “fikirsizlik” olarak ortaya koymuştur. Eserin isminin hikâyesi de aslında kitabın son kısmındaki cümlede saklı: “Korkunç, fikre ve zikre direnen kötülüğün sıradanlığı” (Arendt, 2016: 258).

4. Otoriteye İtaat Deneyleri

11 Nisan 1961’de başlayan bu davadan 3 ay sonra Yale Üniversitesi’nden Amerikalı sosyal psikolog Dr. Stanley Milgram otoriteye nasıl itaat ettiklerini göstermek amacıyla “Eichmann ve Yahudi Soykırımında yer alan yüzbinlerce suç ortağı sadece onlara verilen görevi yerine getiriyor olabilir miydi? Onların hepsi yordakçılıkla suçlanabilir miydi?” sorularından hareketle insanların düşünce ve vicdanlarına rağmen otoriteye itaate etmeye yönelik eğilimlerini araştırmak amacıyla bir deney yapmaya karar vermiştir. Hatta Milgram, daha sonrasında kitabının giriş bölümünde de bu konuya yer verecektir: “Soru artık, laboratuvar çalışmalarımız ile Nazi dönemine ait kınanan itaatın arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağıdır” (Milgram, 2015: 7).

Deneyde yer alacak gönüllüleri seçmek amacıyla gazeteye verilen ve sokaklarda dağıtılan ilanlarda, hafıza ve öğrenmeye yönelik bir deney yapılacağı ve araştırma konusunun “cezalandırmanın öğrenme üzerinde etkisi” olduğu bilgisi verildi. Deneyin işleyişi ile ilgili olarak katılımcıların bir yarısının öğretmen, diğer yarısının ise öğrenci olacağı söylenmiştir. Öğretmen olarak seçilenler öğrencilere sorular soracak ve öğrenciler sorulara yanlış cevap

verdiğinde giderek şiddeti artırılan elektrik akımı ile cezalandırılacaktır. Katılımcılara kimlerin öğretmen ve kimlerin öğrenci olacağını kura ile belirleneceği söylene de Milgram bu konuda bir hileye başvurmuştu. Elektrik şoku verildiği düşünülen öğrencilerin tamamı aslında Milgram'ın belirlediği aktörlerden oluşmaktaydı ve bir elektrik akımına maruz kalmamışlardı (Bakırcı, 2013).

Milgram'ın deney öncesinde kendi üniversitesindeki psikolog ve psikiyatristler arasında yaptığı anket sonucunda sadece %1.2'si deneklerin 450 volta kadar elektrik vereceğine yönelik görüşte olsa da, deney sonucunda bunun tam tersinde bir tablo ortaya çıkmıştır. Deneklerin %65'i acıdan dolayı haykırışlarını ve çığlıklarını duydukları öğrencilere 450 voltluk çok yüksek şiddet seviyesindeki elektrik uygulayarak otoriteye itaat konusundaki yatkınlığı ortaya koymuştur. Milgram'ın deneyinin sonuçları şöyle özetlemiştir:

“Kurbanı elektrik şoklarına maruz bırakan insanlar, bunu bir zorunluluk olduğundan, kendi görevleri olduğundan yaptılar, herhangi saldırgan bir dürtü yüzünden değil. Bu olasılıkla çalışmamızdan çıkarılabilecek en önemli derslerden biridir; sıradan insanlar, işlerini yaparak ve hiçbir düşmanca tavır taşımayarak da korkunç ve yıkıcı eylemlerin gerçekleşmesine araç olabilirler. Dahası, eylemlerinin yıkıcı sonuçlar doğurduğu belli olsa bile ve yine de temel ahlak kurallarına aykırı davranmaları emredilse, çok azı otoriteye karşı gelebilir” (Milgram, 2015: 15).

“Kendi deneylerimizde sıradan insanların otoriteye uymak adına yaptıklarını gözlemledikten sonra diyebilirim ki Arendt'in *kötülüğün sıradanlığı* tanımlaması gerçeğe hayal edebileceğinizden daha yakındır” (Milgram, 2015: 14-15) diyen Milgram bu konuyu genelleştirerek şöyle ifade etmiştir:

“Milyonlarca siyahın köleleştirilmesi ve ithalatı, Hint-Amerikan toplumun yok edilmesi, Japon-Amerikalıların hapsedilmesi, Vietnam'daki sivillere yönelik napalm saldırısı; tüm bunlar, demokratik bir neslin otoritesinden kaynaklanan şiddet içerikli politikalarıdır ve beklenen bir boyun eğmeyle karşılanmıştır. Her birinde, eyleme karşı çıkan vicdani bir ses yükseltilmiştir, ancak sıradan bir insanın tipik cevabı emirlere itaat etmek olmuştur” (Milgram, 2015: 167).

Amerikalı psikolog Philip Zimbardo, önceki fakülteden arkadaşı olan Milgram'ın deneyiyle ilgili önemli bir noktaya değinmiştir:

“Milgram'ın araştırmasıyla ilgili sorulacak soru, 'normal insanların çoğunluğu neden böylesi bir kötülüğü yapabiliyor?' sorusu değil, 'açıkça acı çeken birine acı

vermeyi reddeden itaatsiz azınlık ne yaptı?’ sorusudur. Deneye devam etmeyi reddedince, bu zulmü durdurmak için müdahalede bulundular mı? Acı çeken mağdurların yardımına koştular mı? Hayır! İtaatsizlikleri bile ‘onaylanma’ endişesi çerçevesindeydi. Koltuklarından kalkmadılar bile. Oturmaları istenen sandalyede kibarca oturup, otoritenin onlara çıkmalarını söylemesini beklediler” (Tunçdemir, 2014).

Zimbardo’nun kendisi de 1971 yılında insanların gerekli şartlar oluştuğunda otoritelerini denli kötü yönde kullanabileceklerini göstermek amacıyla literatürde “Stanford Hapishane Deneyi” olarak anılacak bir deney yapmaya karar verdi. Bu deney için Stanford Üniversitesi’nin bodrumuna bir hapishane inşa ettiren Zimbardo, 2 hafta süreli bu deneye katılanların gün başına 15 dolar alacaklarını belirten bir gazete ilanı yayınladı. İlan sonucunda 24 erkekten oluşan bir üniversiteli öğrenci grubu oluşturan Zimbardo, grubu 12 gardiyan ve 12 mahkûm olacak şekilde rastgele ikiye ayırdı. Belirlenen mahkûmlara gardiyanların tüm direktiflerine itaat etme zorunluluğu koyan Zimbardo, gardiyanlara da fiziksel şiddet uygulama haricinde sert bir şekilde davranmaları yönünde bilgi verdi.

Rol yapıyor olmalarına rağmen deneyin 6. gününde gardiyanlar ile mahkûmlar arasındaki ilişki çok sert bir hal aldığından Zimbardo iki haftalık süre dolmadan deneyi tamamlamak zorunda kaldı. Bu deney ile birlikte tamamen şiddetten uzak kişilerin bile toplum tarafından kendilerine biçilen rolleri sahiplenme noktasında ne kadar kontrolsüz davrandığı ve rolün gerekliliklerini sert bir şekilde sonuna kadar yerine getirdikleri ispat edilmiştir (Bakırcı, 2013).

5. Kutsal Metinlerde İtaat

Bütün kutsal dinler muhatabından kendi kurallarına uygun bir hayat tarzı düzenlemesini ve inancına uygun bir ciddiyetle harekete geçmesini ister. En temel iktidar ilişkilerinden olan Tanrı-kul ilişkisinde de aslolan bilmek ve tanımaktan ziyade, inanmak ve itaat etmektir. Dinin metafizik ve inanç boyutunu oluşturan, Tanrı’nın vadettiklerine inanmak ve bu vaatleri kazanabilmek için onun rızasına uygun bir yaşam şekli belirlemektir. Bu noktada bütün kutsal metinlerde itaat kavramının altı çizilir. İtaat kavramı İslam ve Hıristiyanlıkta kavramsal olarak farklı nüanslar taşıırken, her iki dinde de ahirette hesap verebilmenin ve iyi bir inanan olabilmenin vazgeçilmez bir unsuru itaattir.

Kitâb-ı Mukaddes'te siyasi otoriteye itaatle ilgili geniş pasajlar yer almaktadır. İlgili pasajların neredeyse tamamı Yeni Ahit'te yer almakta olup konuyla ilgili Eski Ahit'te de bir ifade bulunmaktadır: “Yöneticinin öfkesi sana karşı alevlenirse, yerinden ayrılma; çünkü serinkanlılık büyük yanlışları bastırır... İçinden bile krala sövme, yatak odanda zengine lanet etme, çünkü gökte uçan kuşlar haber taşır, kanatlı varlıklar söylediğini aktarır” (Vaiz 10:4). Bu ifadede haklılık durumuna bakılmaksızın insanlara yöneticilerin öfkesi karşısında sakin ve serinkanlı durması öğütlenmiş ve insanların bu yöneticiye karşı olumsuz bir düşüncüyü içlerinden bile geçirmemesi gerektiği “kanatlı varlıkların bu düşünceleri aktaracağı” vurgusuyla uyarılmıştır.

Yeni Ahit'in Romalılar bölümünde yer alan pasaj özellikle siyasi otoritenin kaynağının doğrudan Tanrı olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir:

“Herkes, baştaki yönetime boyun eğsin. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin” (Romalılar 13: 1-7).

Bu pasajda tüm yönetimlerin Tanrı'dan olduğu ifadesinden hareketle, siyasi otoriteye itaatsizliğin Tanrı'ya itaatsizlik olacağı ve yargılanacağı vurgulanarak insanların kurulu olan siyasi otoriteye mutlak itaati emredilmektedir. Bu itaatın en önemli gerekçesi ise Tanrı'nın hizmetkârları olan siyasi otoritenin insanların iyiliğinin ve kötülüğünün bir nevi “bekçi”si olarak tasvir edilmesidir. İfadenin devamında yer alan “vergi ödemenizin nedeni de budur” ifadesi ile de devletin halktan topladığı vergilere mutlak bir meşruluk kazandırılmış, aslında alınan zorunlu bir hizmetin karşılığı olduğu vurgulanmıştır. Bunu destekler mahiyette meşhur “Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin” (Matta 22: 21) ifadesi de İsa'ya sorulan “Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi?” sorusuna cevap olarak verilmiştir.

Bir başka pasajda ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih’in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. Bunu, yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünmek için yapmayın. Mesih’in kulları olarak Tanrı’nın isteğini candan yerine getirin. İnsanlara değil, Rab’be hizmet eder gibi gönülden hizmet edin. Çünkü ister köle ister özgür olsun, herkesin yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab’den alacağını biliyorsunuz. Ey efendiler, siz de kölelerinize aynı biçimde davranın. Artık onları tehdit etmeyin. Onların da sizin de Efendiniz’in göklerde olduğunu ve insanlar arasında ayırım yapmadığını biliyorsunuz” (Efesliler 6:5-9).

Bu bölümde ele alınan köle-efendi ilişkisi aslında halk ile siyasi otorite arasındaki bir iktidar ilişkisini temsil etmektedir. Metinde “dünyadaki efendileriniz” olarak nitelendirilen siyasi otoritenin isteklerinin tıpkı Mesih’in isteklerini yapıyor gibi saygıyla ve Rab’e hizmet eder gibi gönülden yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Metnin son kısmında ise iktidar ilişkilerinin en açık örneklerinden olan Tanrı-kul ilişkisine değinilmektedir. İlgili alıntıda otoritenin asıl kaynağına gönderme yapılmakta ve siyasi otorite ile halkın üzerinde bulunan mutlak bir otorite olduğu belirtilmektedir.

Koloseliler bölümünde de bu pasajla benzer mesajlar taşıyan ifadeler bulunmakta ve insanlara saf yürekle ve candan tüm yaptıklarının karşılığında ödül verileceği ifade edilmektedir:

“Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin her sözünü dinleyin. Bunu, yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünen hizmetle değil, saf yürekle, Rab korkusuyla yapın. Rab’den miras ödülünü alacağınızı bilerek, her ne yaparsanız, insanlar için değil, Rab için yapar gibi candan yapın. Rab Mesih’e kulluk ediyorsunuz. Haksızlık eden ettiği haksızlığın karşılığını alacak, hiçbir ayırım yapılmayacaktır... Ey efendiler, gökte sizin de bir Efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize adalet ve eşitlikle davranın” (Koloseliler 3: 22-25; 4: 1).

Titus bölümünde yer alan bir pasajda ise insanlara uysal olmaları ve iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları öğütlenmektedir: “Yöneticilerle yönetimlere bağlı olmaları, söz dinlemeleri ve iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları gerektiğini imanlılara anımsat. Kimseyi

kötülemesinler. Kavgacı değil, uysal olsunlar. Herkese her zaman yumuşak davransınlar” (Titus 3: 1-2). Bir diğer pasajda ise siyasi otorite, insanların canlarının hesap vericileri olarak nitelendirilmiş ve onların sözünü dinlemenin siyasi otorite için bir motivasyon kaynağı olacağından ve görevlerini severek yerine getireceğinden bahsedilmiştir: “Önderlerinizin sözünü dinleyin, onlara bağlı kalın. Çünkü onlar canlarınız için hesap verecek kişiler olarak sizi kollarlar. Onların sözünü dinleyin ki, görevlerini inleyerek değil -bunun size yararı olmaz- sevinçle yapsınlar” (İbraniler 13: 17).

Son olarak, 1. Petrus bölümünde yer alan pasajın son kısmında ise diğerlerinden farklı noktalara değinilmiştir:

“İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma –gerek her şeyin üstünde olan krala gerekse kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere– Rab adına bağımlı olun. Çünkü Tanrı’nın isteği, iyilik yaparak akılsızların bilgisizliğini susturmanızdır. Özgür insanlar olarak yaşayın, ancak özgürlüğünüzü kötülük yapmak için bahane etmeyin. Tanrı’nın kulları olarak yaşayın. Herkese saygı gösterin. İmanlı kardeşlerinizi sevin, Tanrı’dan korkun, krala saygı gösterin... Ey hizmetkârlar, efendilerinizin yalnız iyi ve yumuşak huylu olanlarına değil, ters huylu olanlarına da tam bir saygıyla bağımlı olun. Haksız yere acı çeken kişi, Tanrı bilinciyle acıya katlanırsa, Tanrı’yı hoşnut eder” (1.Petrus 2: 13-19).

Hizmetkârlar olarak nitelendirilen insanlara, sadece iyi ve yumuşak huylu siyasi otoriteye değil, sert huylu olanlarına da saygıyla bağlı olması emredilmiştir. İlgili ifadelerde, otoriteye bağlılık sonucu kişi haksız yere acı çekse bile eğer Tanrı bilinciyle otoriteye isyan etmeden bu acıya katlanırsa Tanrı’yı hoşnut edeceği bildirilerek itaat duygusu güçlendirilmiştir.

İslam’ın sahip olduğu tevhid anlayışı her şeyi siyasal iktidarın şahsında harmonize etmiştir. İlk dönem İslam tarihinde ortaya çıkan iktidar mücadeleleri içinde iktidarı kaybeden kesimler aynı zamanda meşruiyetlerini de kaybetmişlerdir (Çaha, 1994: 85). Kur’an’da *itaat* kelimesinin kökünden kelimeler 129 yerde geçmekte ve “itaat etmek, sevk etmek, gücü yetmek, isteyerek ve gönülden yapma” anlamlarında kullanılmaktadır. (Okuyan, 2015: 533-35). Kur’an’da geçen *itaat* kelimesi çoğunlukla Allah’a nispet edilmekte, peygamberlere, (dolaylı olarak) ana babaya ve *ulu’l-emr’e* (emir sahipleri) hitaben de kullanılmaktadır. Peygambere itaate yönelik hitaplar çoğunlukla Allah’a itaat etme emirlerinin peşinde yer almaktadır. “De ki: Allah’a itaat edin, Elçiye itaat edin. Eğer yine yüz çevirirseniz, artık onun (peygamberin) sorumluluğu kendisine yüklenen, sizin sorumluluğunuz da size yüklenendir.

Eğer ona itaat ederseniz, hidayet bulmuş olursunuz. Elçiye düşen, apaçık bir tebliğden başkası değildir” (Nûr 24:54) ayetinden de anlaşılacağı üzere insanlar, Allah’ın vahyini kendilerine tebliğ eden peygamberlere itaatle emrolunmuştur. Aynı zamanda *üsve-i hasene* (güzel bir örnek) olarak peygamberlerin tebliğ ettikleri vahye bizâtihi itaat etmeleri de emredilmiştir: “Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır” (Yûnus 10: 109). Dolayısıyla bu ayetlerden “peygamberlere itaatın meşruiyeti onların ilâhî vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar da diğer insanlar gibi beşerî özellikler taşır” (Alper, 2001: 444) sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kelime olarak *ulu’l-emr* tamlaması “emir sahipleri” manasına gelir. Emir kelimesi “iş” ve “buyurma” anlamlarını içerdiğinden *ulu’l-emr* hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade eder (Türcan, 2012: 295). Kur’an’da *ulu’l-emr*’e itaat ile ilgili bir âyet bulunmaktadır: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Elçiye itaat edin, sizden olan *ulu’l-emr*’e de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve Elçiye götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlısı hem de en güzeldir” (Nisâ 4:59). Ayetteki “sizden olan” ifadesi sonucu itaat edilmesi gereken *ulu’l emr*’in hükümlerini Kur’an’a göre vermesi gerektiği anlaşılabilir. Ayetin devamında yer alan “anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah’a ve Elçiye götürün” ifadesinde *ulu’l emr* kelimesinin yer almaması, emir sahiplerine itaatın Allah ve Peygamber ile aynı seviyede olmadığını göstermektedir. Allah ve Peygamber’e itaat etmenin bir anlaşmazlığa sebep olmayacağı kabulünden hareketle, anlaşmazlığa düşürebilecek durumların meşru olmayan emirler sebebiyle oluştuğu yorumu yapılabilmektedir (Okuyan, 2024: 248). Ayetin son kısmında yer alan “bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlısı hem de en güzeldir” ifadesi de böylesi durumlarda *ulu’l-emr*’e itaat edilmemesinin önemini göstermektedir.

Kur’an’ın *ulu’l-emr*’e itaatın sınırlarını belirlediği ve bu sınırı aşan emirlerin yerine getirilmemesine yönelik bu ayetiyle aynı doğrultuda bulunan rivayetler de bulunmaktadır. “Dinleyin ve itaat edin! Hatta üstünüze, başı kuru üzüm tanesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş olsa, aranızda Kitabullah’ı uyguladıkça (itaatten ayrılmayın)” (Buhârî, trs.) rivayeti emir sahiplerine itaatın sınırını onların Kur’an’ın hükümlerinin uygulayıp uygulamamasına bağlamıştır. “Allah’a isyan olan yerde (kula) itaat yoktur. İtaat ancak meşru oland gerekir” (Müslim, trs: 39-40) diyen bir başka rivayet ise itaatın ancak meşru durumda gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Ulu'l-emr ibaresiyle kastedilen kişilerin kim olduğu konusunda Sünni ve Şii mezheplerde birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Sünni yoruma göre *ulu'l-emr* kavramıyla “sahâbe, muhacirler ve ensar”, “sahâbenin önde gelenleri”, “yalnızca Hz. Ebû Bekir ve Ömer”, “dört halife”, “Hz. Peygamber’in yetki verdiği emîrler”, “seriyye kumandanları”, “tâbiîn”, “ilim ehli”, “fakihler” veya “yöneticiler” kastedilmiş olabilir. Şî doktrininde *ulu'l-emr*, Ehl-i beyt imamları veya yalnızca Hz. Ali’dir” (Alper, 2001: 296).

6. Sonuç

Søren Kierkegaard’a göre nasıl ki ahlaksal alanda kişi toplumun ve başkalarının yararını öne almak zorundaysa, dini alanda da mutlak otorite olan Tanrı’ya itaat her şeyin önüne konulmalıdır. Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* isimli eserinde Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann’ı “kendi eğilimlerinin her zaman aksine hareket eden ve her zaman görevini yapan biri” olarak nitelendirerek otoriteye körü körüne itaati eleştirmiştir. Arendt bu eseriyle otoriter rejimlerin bireylerin ahlaki ve düşünsel kapasitelerini nasıl manipüle edebileceğine dair din-iktidar ilişkisi bağlamında ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Arendt, kötülüğün “şeytani” bir doğadan ziyade sıradan insanların düşüncesizce otoriteye boyun eğmesiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Bu bağlamda, din, insanlar için bir tür ahlaki rehberlik sağlarken, otoriter rejimlerde dinin araçsallaştırılması, bireylerin sorgulama yetisini bastırabilir. Eichmann örneğinde olduğu gibi, bir bürokratin “görevimi yapıyordum” mantığıyla hareket etmesi, ahlaki sorumluluğu askıya almanın bir yoludur ve dinî bir çerçevede, bu tavır “itaat” kavramıyla ele alınabilir.

Stanley Milgram ve Philip Zimbardo’nun deneyleri de insanların otoriteye itaat etme yönündeki yönelimlerini ortaya koymuş, insanların güç kullanımına yönelik yüksek eğilimlerinin bulunduğunu göstermiştir. Hem Milgram hem de Zimbardo deneyleri, bireylerin otoriteye boyun eğdiğinde eleştirel düşünme yetilerini nasıl kaybettiklerini göstermektedir. Din-iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde ise sorgulamanın günah ya da isyan olarak görülmesine yol açacağından, benzer bir itaat kültürünü besleyebilir.

Din-iktidar ilişkisi bağlamında en önemli konulardan olan siyasi otoriteye itaat mevzusu Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’an’da birbirinden farklı biçimlerde ele alınmıştır. Her iki metin de siyasi otoriteye itaat konusunda hem benzerlikler hem de farklılıklar barındırmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes de Kur’an da temelde toplumsal düzenin korunmasını amaçlar, ancak itaatın koşullarını belirlerken öncelikleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes’in Yeni Ahit kısmında yer alan pasajlarda siyasi otoriteye sorgusuz ve kesin bir itaat emredilirken, siyasi otoriteyi Tanrı’nın bir düzeni olarak görür ve itaati daha evrensel bir

yükümlülük olarak ele alır. Kur'an ise siyasi otorite olarak tanımladığı *ulu'l-emr* (emir sahipleri)'e itaati Allah'ın kitabına uygun olma şartına bağlamış, otoriteye itaati adalet, ehliyet ve inanç gibi koşullara bağlayarak sınırlandırmıştır.

Kaynakça

- Alper, Ö. (2001). "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 444-445.
- Arendt, H. (2016). *Kötülüğün Sıradanlığı*, (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bakırcı, Ç. (2013). "Milgram Deneyi: Otoriteye Nasıl Boyun Eğiyoruz?", *Evrım Ağacı*, erişim tarihi: 4 Ocak 2025, <https://evrimagaci.org/milgram-deneyi-otoriteye-nasil-boyun-egiyoruz-954>
- Bayram, A.K. (2003). İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 33-46.
- Bayram, A.K. ve Kerim Ç. (2007). İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1): 11-24.
- Bora, T. (2006). Nostalji ve Muhafazakârlık: Mazi Cenneti. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan, Y. (2007). Siyaset, İktidar ve Din. *Ankara Barosu Dergisi*, 65(4): 9-11.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3): 79-99. Doi: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001730
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî. (1992). *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. "Ahkâm", 4.
- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. (1992). *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. "İmâre", 39-40.
- Kierkegaard, S. (2013). *Korku ve Titreme*. (İ. Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Araf Yayınları.
- Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. (G. Demircioğlu, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Milgram, S. (2015). *İnsanın Gerçek Doğasını İfşa Eden Deney*. (M. Olçum ve K. U. Tüfekci, Çev.). İstanbul: Kafekültür Yayınları.

Okuyan, M. (2015). *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayınları.

Okuyan, M. (2024). *Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, G. (2014). Weberyen Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2): 69-90. Doi: <https://doi.org/10.17550/aid.72794>

Platon. (2005). *Devlet*. (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Müjde Yayınevi.

Romm, M. (1965). *Sıradan Faşizm (Obyknovennyy Fashizm)*. [DVD]. Rusya: Mosfilm.

Saygılı, A. (2014). Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 185-198. Doi: https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001744

Turan, E. ve Metehan T. (2015). Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 86-99.

Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.

Tunçdemir, C. (2014). "Sıradan İnsan, Otoritenin Emrinde İşkenceci Bir Zalime Nasıl Dönüşüyor?", *Amerika Bülteni*, erişim tarihi: 2 Ocak 2025, <http://amerikabulteni.com/2014/12/18/siradan-insan-otoritenin-emrinde-iskenceci-bir-zalime-nasil-donusuyor/>

Türcan, T. (2012). "Ülû'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 295-297.

Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Arouba, Çev.). İstanbul: Hil Yayınevi.

Yazarın Katkı Oranı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teřekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.